

ТЭМА № 28. Дзеяслоў як часціна мовы. Правапіс дзеясловаў

1. Адметнасці дзеяслова як часціны мовы

Пачатковая форма –	незакончанае	← трыванне →	закончанае
інфінітыў:	што рабіць?		што зрабіць?
<i>жыць, працаваць, ісці, стрыгчы.</i>	<i>чытаць, сядзець, ляжаць, даваць.</i>		<i>прачытаць, сесці, легчы, даць.</i>

2. Асноўныя марфалагічныя прыметы дзеяслова

Зваротныя	Незваротныя	Асабовыя	Безасабовыя
З постфіксам -ся, -ца, -цца: <i>мыцца (мыецца), глядзецца, апранацца.</i>	Без постфікса -ся, -ца, -цца: <i>мыць, глядзець, апранаць.</i>	Дзеянне ўтварае пэўная асоба або прадмет: (я) <i>мыюся, прыеду;</i> (мы) <i>моемся, прыедзем;</i> (ты) <i>моешся, прыедзеш.</i>	Дзеянне адбываецца само па сабе, без дзеючай асобы (прадмета): Світае. <i>Малому руніць паехаць на рэчку. Сёння бабулі нездаровіцца.</i>

3. Пераходныя і непераходныя дзеясловы

Пераходныя	Непераходныя	Залежнае слова пры пераходным дзеяслове
Дзеянне накіравана на прадмет ці асобу (каго? што?): <i>глядзець фільм, апрануць паліто, паліць кветкі.</i>	Дзеянне не накіравана на прадмет ці асобу: <i>старэць, весяліцца, працаваць на фабрыцы, запісаць у швытку.</i>	у В. скл. без прыназоўніка: <i>чытаць кнігу, з'еў суп, сустрэў суседа, купіў малака.</i> у Р. скл. без прыназоўніка: • дзеянне пераходзіць на частку прадмета: <i>выпіць малака, паесці супу, наліць кісялю;</i> • ёсць адмоўная часціца не : <i>не купіць хлеба, не чытаць кніг.</i>

4. Лады дзеяслова

Абвесны лад	Умоўны лад	Загадны лад
Рэальнае дзеянне, якое адбывалася, адбываецца ці будзе адбывацца: <i>працую, чытаем, зробіць, скажа.</i>	Магчымае дзеянне, якое можа адбыцца толькі пры пэўнай умове: <i>я працаваў бы, мы б чыталі, хоць бы дожджык пайшоў.</i>	Пажаданае дзеянне, якое пабуджае да дзеяння: <i>працуй, працуйце, давайце чытаць.</i>

5. Часы дзеяслова

Прошлы час:	Цяперашні час:	Будучы час:
<i>мыўся, мылася, мыліся; памыўся, памылася, памыліся.</i>	<i>мыюся, моемся, моешся, моецеся, моецца, мыюцца.</i>	• простая форма: <i>памыюся, памыемся, памыешся, памыецеся, памыюцца;</i> • складаная форма: <i>буду (будзем, будзеш, будзеце, будзе, будуць) мыцца.</i>

6. Формы абвеснага ладу дзеяслова

Час:	Асоба:	Лік:	Род:
• прошлы; • цяперашні; • будучы. ↓	• 1-я (<i>я, мы</i>); • 2-я (<i>ты, вы</i>); • 3-я (<i>ён, яна, яно, яны</i>). ↓	• адзіночны; • множны.	• мужчынскі; • жаночы; • ніякі. ↓
Дзеясловы закончанага трывання не маюць формы цяперашняга часу.	У цяперашнім і будучым часе.		Толькі ў прошлым часе адз. ліку.

7. Суфікси дзеесловаў **-ава-** (**-ява-**), **-ва-**, **-іва-** (**-ыва-**) у інфінітыве і ў форме прошлага часу

Калі дзееслоў 1-й асобы адзіночнага ліку (я што раблю?) заканчваецца на:		
-ую (-юю), то пішацца суфікс	-ваю , то ўжываюцца суфіксы	
-ава- (-ява-):	-ва- :	-іва- (-ыва-):
даследую – даследаваць, даследаваў; малюю – маляваць, маляваў.	загадваю – загадваць, загадваў; расказваю – расказваць, расказваў.	пасля збегу зычных з канцавымі л, н, р : падтрымліваю – падтрымліваць, падтрымліваў; права́трываю – права́трываць, права́трываў.

! Калі інфінітыў закончанага трывання заканчваецца на -іць з папярэднім галосным, то ў незакончаным трыванні перад суфіксам -ва- пішацца літара й: прыклеіць – прыклеіваць, узброіць – узбройваць, супакоіць – супакойваць, засвойць – засвойваць.	Калі ад прыставачных дзеесловаў закончанага трывання прыдапамозе суфікса -ва- ўтвараюцца дзеесловы незакончанага трывання, то ў складзе перад суфіксам пішацца літара о: падскочыць – падскокваць, выпрастаць – выпроставаць, вырасіць – вырошчваць, адгаварыць – адгаворваць, адмарозіць – адмарожваць.
--	--

8. Спражэнне дзееслова

I спражэнне	II спражэнне		
Усе дзеесловы, якія не адносяцца да II спражэння, у тым ліку:	Дзеесловы на -іць, -ыць , дзе -і-, -ы- – суфіксы:	Дзеесловы на -ець (-эць), калі е (э) выпадае ў форме 1-й ас. адз. л.:	Некалькі дзеесловаў на -аць (-яць):
- аднаскладовыя дзеесловы тыпу мыць, ліць, дзе і, ы ўваходзяць у корань слова; - дзееслоў хацець.	хадзіць, рабіць, любіць, смажыць. Выключэнне: аднаскладовыя дзеесловы тыпу выць, мыць, шыць, ліць і вытворныя ад іх.	вярцець, ненавідзець, цярпець, сядзець, глядзець, зіхацець, гарэць, ляцець. Выключэнне: хацець.	гнаць, залежаць, належаць, баяцца, дрыжаць, ляжаць, спаць, стаяць, маўчаць.

9. Асабовыя канчаткі дзееловаў

Асоба дзеяслова	I спражэнне		II спражэнне	
	Адзіночны лік			
1-я (я)	-у (-ю)	<i>пішу, чытаю, бяру, хачу</i>	-у (-ю)	<i>раблю, ма́ру</i>
2-я (ты)	-еш (-эш, -аш)	<i>пішаеш, чытаеш, бярэш, хочаш</i>	-іш (-ыш)	<i>робіш, ма́рыш</i>
3-я (ён, яна, яно)	-е (-э, -а)	<i>піша, чытае, бярэ, хоча</i>	-іць (-ыць)	<i>робіць, ма́рыць</i>
Множны лік				
1-я (мы)	-ём (-ем, -ом, -ам)	<i>пішам, чытаем, беражам, ідзём, хочам</i>	-ім (-ым)	<i>робім, ма́рым</i>
2-я (вы)	-яце́, -аце́ (-аце, -еце)	<i>пішаце, чытаеце, бераце́, ідзяце́, хочаце</i>	-іце (-ыце)	<i>робіце, ма́рыце</i>
3-я (яны)	-уць (-юць)	<i>пішучь, чытаюць, бяруць, хочуць</i>	-аць (-яць)	<i>робяць, ма́раць</i>

10. Канчаткі дзеясловаў і спражэння ў форме 2-й асобы множнага ліку

Пасля зацвярдзелых:		Пасля мяккіх зычных і галосных:		
пад націскам	не пад націскам	пад націскам	у 1-м складзе перад націскам	не пад націскам
о, э:	а:	ё:	я:	е:
сцераж о́ м, сцераж э́ ш	п і́ шам, п і́ ша це , сцеража а́ це	жыв ё́ м, п я́ ём	жыв я́ цэ, п ея́ цэ	чыт а́ ем, мы е́ м

Правяраем націскам: вяд**зё́**м, жыв**ё́**м – везд**зя́**цэ, жыв**я́**цэ; ёд**зё́**м, вёд**а́**ем – ёд**зе́**це, вёд**а́**еце.

11. Рознаспрагальныя дзеясловы

Інфінітыў	бегчы	есці	даць
1-я асоба	бягу, бяжым	ем, ядзім	дам, дадзім
2-я асоба	бяжыш, бежыцэ	ясі, ясцэ	дасі, дасцэ
3-я асоба	бяжыць, бягуць	есць, ядуць	дасць, дадуць

12. Формы дзеяслова

Нязменныя:		Зменныя:	
інфінітыў (што рабіць? што зрабіць?):	дзепрыслоўе (што робячы? што зрабіўшы?):	асабовыя:	дзепрыметнік (які?):
жы ц ь, пасіве ц ь, прачыта ц ь, пастрыг ч ы	жыву ч ы, пасівеу ш ы, прачыта у шы, пастрыг ш ы	1-я – жыв у , жыв ём 2-я – жыв еш , жыв яце 3-я – жыв е , жыв уць жыю – жыву – буду жыць	пасівел ы , прачытан ы

ТЭМА № 27. Займеннік як часціна мовы. Ужыванне і правапіс

1. Разрады займеннікаў па значэнні (для даведкі)

Асабовыя:	Азначальныя:
1-я асоба – я, мы , 2-я асоба – ты, вы , 3-я асоба – ён, яна, яно, яны .	сам (сама, само, самі), самы (самая, самае, самыя), увесь (уся, усё, усе), усякі (усялякі), кожны , любы , іншы .
Зваротны:	Пытальныя:
сябе (не мае формы Н. скл.).	хто? што? які? чый? каторы? колькі? (толькі ў пытальных сказах).
Указальныя:	Адносныя:
гэты (гэта, гэтае, гэтыя), той (тая, тое, тыя); такі , гэтакі , столькі , гэтулькі .	хто, што, які, чый, каторы (у сцвярдзальных сказах).
Прыналежныя:	Адмоўныя:
мой, твой, наш, ваш, свой, яго, яе, іх .	ніхто, нішто, ніякі, нічый, ніколькі .
Звярніце ўвагу:	Няпэўныя (неазначальныя):
• мн. лік – маё; тваё, вашы, сваё ; • нязменныя – яго, яе, іх : яго брат, яго брату, з яго братам; іх сябры, з іх сябрамі, для іх сяброў .	нехта, нешта, нейкі, нечы, некалькі; хтосьці, штосьці, якісьці, чыйсьці; хто-небудзь, што-небудзь, які-небудзь, чый-небудзь, сёй-той, сякі-такі; некалькі і інш.

2. Адметныя формы некаторых займеннікаў

Скланавыя пытанні	Асабовыя займеннікі				Зваротны займеннік
Н. хто? што?	я	ты	мы	вы	–
Р. каго? чаго?	мяне	цябе	нас	вас	сябе
Д. каму? чаму?	мне	табе	нам	вам	сабе
В. каго? што?	мяне	цябе	нас	вас	сябе
Т. кім? чым?	мною (-ою)	табой (-ою)	намі	вамі	сабой (-ою)
М. (пры) кім? чым?	мне	табе	нас	вас	сабе

3. Асаблівасці змянення займеннікаў **сам, самы**

сам, само, сама, самі			самы, самае, самая, самыя			
сам, само	сама	самі	Н.	самы, самае	самая	самыя
самога	самой	саміх	Р.	самага	самай	самых
самому	самой	самім	Д.	самаму	самай	самым
самога, само	саму	саміх, самі	В.	як Н. або Р.	самую	самых, самыя
самім	самой	самімі	Т.	самым	самай	самымі
самім	самой	саміх	М.	самым	самай	самых

4. Асаблівасці змянення прыналежных займеннікаў, займеннікаў **чый, нечы**

	мой	твой	свой	чый	нечы
Н.	мой, мае	твой, тваё, тваё	свой, сваё, свая, свае	чый, чыё, чыя, чые	нечы/ нечыя
Р.	майго	твайго, тваёй	свайго, свай	чыйго, чыёй, чыйх	нечага
Д.	майму	твайму, тваёй	свайму, свай	чыйму, чыёй, чыйм	нечаму
В.			як Н. або Р.		
Т.	маім	тваім, тваёй (-ёю)	сваім, свай (-ёю), сваймі	чыйм, чыёй, чыймі	нечым
М.	маім	тваім, тваёй, твайх	сваім, свай, свайх	чыйм, чыёй, чыйх	нечым

5. Правапіс няпэўных і адмоўных займеннікаў

Прыстаўка абы- і постфікс -небудзь пішуцца праз злучок: <i>абы-хто, абы-што, абы-чый, абы-які; што-небудзь, які-небудзь, чый-небудзь.</i>	Прыстаўка ні- (з адмоўнымі займеннікамі) пішацца разам: <i>ніхто, нішто, ніякі, нічый.</i>
Постфікс -сьці (-сь) пішацца разам: <i>хтосьці, штосьці, якісьці, чыйсьці.</i>	Часціцы абы, ні пішуцца асобна, калі іх аддзяляе ад займенніка прыназоўнік: <i>абы з кім, абы з якім, абы з чым, абы да каго; ні з чым, ні з якім, ні з чыёй, ні ў чым, ні пра якіх.</i>
Прыстаўка не- (з няпэўнымі займеннікамі) пішацца разам: <i>нэхта, нэшта, нэйкі, нэчы, нэкалькі.</i>	Займеннікі, утвораныя шляхам паўтарэння таго самага слова, пішуцца праз злучок: <i>хто-ніхто, што-нішто, які-ніякі, чый-нічый.</i>
Звярніце ўвагу (у параўнанні з руск. мовай): <i>некого – няма каго, нечего – няма чаго.</i>	Звярніце ўвагу: <i>сякі-такі, сёй-той.</i>

6. Размежаванне (адrozenне) спалучэнняў

не хто іншы, як... / не што іншае, як... ужываюцца толькі ў сцвярдзальных сказах (дзе няма іншага адмоўя) і маюць значэнне супрацьпастаўлення - сказ перадае сцвярдженне; - словы ў спалучэнні можна пераставіць; - ёсць злучнік як; - спалучэнне можна замяніць часціцамі толькі, а іменна: <i>Не што іншае, як кнігі, мяне не цікавіла.</i> <i>Не хто іншы, як мама, не мог дапамагчы.</i> <i>Увайшоў не хто іншы, як Васіль Пятроў.</i>	ніхто іншы не... / нішто іншае не... ужываюцца толькі ў сказах, дзе ўжо ёсць адмоўе (часціца не пры выказніку) - сказ перадае адмаўленне; - нельга пераставіць словы ў спалучэнні; - няма злучніка як; - немагчыма замяніць спалучэнне часціцамі толькі, а іменна: <i>Нішто іншае мяне не цікавіла, акрамя кніг.</i> <i>Ніхто іншы не мог мне дапамагчы.</i> <i>Ніхто іншы ў дзядулей кабінет не заходзіў.</i>
--	---

ТЭМА № 26. Лічэбнік як часціна мовы. Ужыванне і правапіс

1. Лічэбнік як часціна мовы

Абазначае	Скланяюцца	Нязменныя:
лік, колькасць: два, адзінаццаць, тры пятыя, пайтара, трое;	парадак пры лічэнні: першы, саракавы, сто трэці, тысяча першы. усе, акрамя	дзесяноста, пайтара, пайтары, пайтараста.

2. Лічэбнікі паводле структуры

Простыя	Складаныя	Састаўныя
Маюць адзін карань: два, пяць, шаснаццаць, трыццаць, сорок, мільён.	Маюць два і больш каранёў: пяцьдзесят, восемсот, пяцітысячны.	Утвораны спалучэннем двух ці больш слоў: сорок тры, сто семдзесят, тысяча пяцьсот сорок сем.

3. Лічэбнікі паводле значэння

Колькасныя	Парадкавыя
Абазначаюць лік або колькасць прадметаў • якія абазначаюць цэлыя лікі: два дні, дзесяць чалавек, сто старонак, тысяча дваццаць шэсць рублёў, сорок гадоў; • дробавыя: абазначаюць частку ад цэлага: дзе трэція, пяць шостых, адна цэлая чатыры пятыя; • зборныя: абазначаюць сукупнасць прадметаў, асоб як адно цэлае: двое, трое, чацвёрта, пяцёра, шасцёра, сямёра, дзевяцёра; абое, абодва, абедзве.	Абазначаюць парадак прадметаў пры лічэнні: другі том, трынаццатая старонка, дваццаць першае стагоддзе, тысяча дзесяцьсот пяты год.

4. Асаблівасці спалучэння колькасных лічэбнікаў з назоўнікамі (займеннікамі)

Два, тры чатыры	Пяць, шэсць і больш	Трэба запомніць:
2, 3, 4 + назоўнік (Н. скл., мн. л.): тры родных браты, два новых дамы, дзе старыя хаты, чатыры спісаныя шыйткі, дваццаць чатыры гады, сто два праспекты, трыста дзве вуліцы.	5 і больш + назоўнік (Р-скл., мн. л.): пяць дарослых братоў, шэсць вышотных дамоў, восем драўляных хат, дзесяць новых шыйткаў, 11 дубоў, 12 гадоў, 13 салдат, 25 старонак, 138 кіламетраў.	дзе (тры, чатыры) галавы, гары, нагі, ракі, рукі, сасны, сцяны, сястры; два (тры, чатыры) акны, возеры, вядры, кані.

5. Спосабы выражэння прыблізнай колькасці

Адваротны парадак слоў (назоўнік + лічэбнік):	Лічэбнік + прыназоўнікі пад, з, за, каля, да:
дзе пяць, метраў сто, гадоў пяць.	яму пад сорок, метраў з восем, важыць за тону, каля ста кілаграм.
Два лічэбнікі:	Больш (менш) як, больш (менш) за, больш (менш) чым + лічэбнік у В. с.:
пяць-шэсць дзе, дваццаць-трыццаць хвілін.	больш за пятнаццаць гадоў, менш чым дзесяць працэнтаў.

6. Асаблівасці ўжывання зборных лічэбнікаў

1. З множналікавымі назоўнікамі ў Н. і В. склонах:

двое дзвярэй, чацвёрэ сутак.

! У інш. склонах яны замяняюцца колькаснымі:
двух акулрай, чатырох сутак.

4. Са словамі *людзі, дзеці, коні, гусі, свінні*:

*трое чалавек, пяцёра дзяцей, двое коней,
чацвёрэ гусей, васьмёра свіней.*

2. З назвамі маладых істот:

*двое куранят, трое парасят, сямёра
казлянят.*

5. З асабовымі займеннікамі:

нас было трое, іх прыйшло чацвёрэ.

3. З назвамі асоб мужчынскага полу:

*чацвёрэ мужчын, пяцёра салдат, абодва
хлопцы, двое дзяжурных, трое ваенных.*

! Ужываюцца абмежавана:

*двое, трое, чацвёрэ, пяцёра, шасцёра, сямёра,
васьмёра, дзявяцера, дзясяцера.*

7. Асаблівасці будовы і ўжывання дробавых лічэбнікаў

1. Паводле будовы састаўныя:

дробавы лічэбнік = $\frac{\text{лічнік} - \text{колькасны лічэбнік}}{\text{назоўнік} - \text{парадкавы лічэбнік}}$

чатыры пятыя гектара, дзве трэція тоны.

5. Лічэбнік *пайтара* спалучаецца з назоўнікамі мужчынскага і ніякага роду:

пайтара дня, пайтара года, пайтара вядра.

2. *два, тры, чатыры*.
Н. с. мн. лік

дзве трэція, тры пятыя, чатыры сёмыя.

6. Лічэбнік *пайтары* спалучаецца з назоўнікамі жаночага роду:

пайтары старонкі, пайтары тоны.

3. *пяць, шэсць, сем* і г. д.
Р. с. мн. лік

пяць восьмых, дзевяць дзясятых.

7. Лічэбнік *пайтараста* спалучаецца з назоўнікамі множнага ліку:

пайтараста старонак, пайтараста дамоў.

4. Назвы адзінак вымярэння (кіламетр, праэнт, секунда і пад.) пры дробавых лічэбніках ужываюцца ў форме адз. ліку:

сем цэлых і дзве дзясятыя літра.

8. Пры скланенні першая частка змяняецца, як колькасны лічэбнік, другая – як прыметнік у множным ліку:

дзве трэція, дзвюм трэцім, дзвюх трэціх.

Але: *пайтара, пайтары, пайтараста*
не скланяюцца.

8. Скланенне лічэбнікаў

Адзін, два, тры, чатыры

	Н.	<i>два дамы</i>	<i>дзве хаты</i>	<i>тры сталы</i>	<i>чатыры кнігі</i>
<i>адзін дом,</i>	Р.	<i>двух дамоў</i>	<i>дзвюх хат</i>	<i>трох сталоў</i>	<i>чатырох кніг</i>
<i>адна хата,</i>	Д.	<i>двум дамам</i>	<i>дзвюм хатам</i>	<i>тром сталам</i>	<i>чатыром кнігам</i>
<i>адно акно,</i>	В.	<i>два дамы</i>	<i>дзве хаты</i>	<i>тры сталы</i>	<i>чатыры кнігі</i>
<i>адны дзверы</i>	Т.	<i>двума дамамі</i>	<i>двюма хатамі</i>	<i>трыма сталамі</i>	<i>чатырма кнігамі</i>
	М.	<i>(у) двух дамах</i>	<i>(у) дзвюх хатах</i>	<i>(на) трох сталах</i>	<i>(у) чатырох кнігах</i>

Ад пяці да дваццаці і трыццаці

скланяюцца, як назоўнікі 3-га скланення (тыпу <i>радасць</i> , <i>косць</i>)	Н.	пяць□ дамоў	адзінаццаць□ кветак	трыццаць□ дзяўчат
	Р.	пяці дамоў	адзінаццаці кветак	трыццаці дзяўчат
	Д.	пяці дамам	адзінаццаці кветкам	трыццаці дзяўчатам
	В.	пяць□ дамоў	адзінаццаць□ кветак	трыццаць□ дзяўчат
	Т.	пяццю дамамі	адзінаццацю кветкамі	трыццацю дзяўчатамі
	М.	(у) пяці дамах	адзінаццаці кветках	трыццаці дзяўчатах

Складаныя лічэбнікі

<i>пяцьдзесят – восемдзесят, дзвесце – дзевяцьсот</i> змяняюцца абедзве часткі (як асобныя простыя лічэбнікі)	Н.	пяць□дзесят□	сем□дзесят□	дзвесце	восем□сот□
	Р.	пяцідзесяці	сямідзесяці	двухсот□	васьмісот□
	Д.	пяцідзесяці	сямідзесяці	двумстам	васьмістам
	В.	як Н. або Р.			
	Т.	пяццюдзесяцю	сямюдзесяцю	двумстамі	васьмюстамі
	М.	(пры) пяцідзесяці	сямідзесяці	двухстах	васьмістах

сто, сорак

маюць дзве формы:
• Н. і В. – *сорак, сто*;
• астатнія – *сарака, ста*.

дзевяноста

не змяняецца: *дзевяноста старонак*,
дзевяноста старонкам, *дзевяноста*
старонкамі і г. д.

Састаўныя колькасныя лічэбнікі

змяняецца кожнае слова і кожная частка	Н.	трыста сорак пяць	шэсцьсот восемдзесят сем
	Р.	трохсот сарака пяці	шасцісот васьмідзесяці сямі
	Д.	тромстам сарака пяці	шасцістам васьмідзесяці сямі
	В.	як Н. або Р.	
	Т.	трыстамі сарака пяццю	шасцюстамі васьмюдзесяцю сямю
	М.	(пры) трохстах сарака пяці	шасцістах васьмідзесяці сямі

Простыя і складаныя парадкавыя лічэбнікі

скланяюцца на ўзор прыметнікаў	Н.	трэці	дваццатая	шасцідзесятае	дзевяцісотыя
	Р.	трэцяга	дваццатай	шасцідзесятага	дзевяцісотых
	Д.	трэцяму	дваццатай	шасцідзесятаму	дзевяцісотым
	В.	як Н. або Р.	дваццатую	як Н. або Р.	
	Т.	трэцім	дваццатай	шасцідзесятым	дзевяцісотымі
	М.	(пры) трэцім	дваццатай	шасцідзесятым	дзевяцісотых

Састаўныя парадкавыя лічэбнікі

змяняецца толькі апошняе слова	Н.	чатырыста трыццаці	чацвёрты (чацвёртая, чацвёртыя)
	Р.		чацвёртага (чацвёртай, чацвёртых)
	Д.		чацвёртаму (чацвёртай, чацвёртым)
	В.		як Н. або Р. (ж. р. -ую)
	Т.		чацвёртым (чацвёртай, чацвёртымі)
	М.		чацвёртым (чацвёртай, чацвёртых)

Састаўныя парадкавыя лічэбнікі на *-тысячны, -мільённы, -мільярды*

- пішуцца ў адно слова; - скланяецца толькі апошняя частка	Н.		тысячны (<i>-ая, -ыя</i>)
	Р.		тысячнага (<i>-ай, -ых</i>)
	Д.		тысячнаму (<i>-ай, -ым</i>)
	В.	дзесяцісотсямідзесяцівасьмі	як Н. або Р. (ж. р. <i>-ую</i>)
	Т.		тысячным (<i>-ай, -ымі</i>)
	М.		тысячным (<i>-ай, -ых</i>)

Зборныя лічэбнікі

<i>двое, трое, абое, чацвёрта, пяцёра</i> скланяюцца, як займеннікі з адпаведнай асновай	Н.	двое	абое	трое	чацвёрта	пяцёра
	Р.	дваіх	абаіх	траіх	чацвярых	пяцярых
	Д.	дваім	абаім	траім	чацвярым	пяцярым
	В.			як Н. або Р.		
	Т.	дваімі	абаімі	траімі	чацвярымі	пяцярэмі
	М.	(аб) дваіх	абаіх	траіх	чацвярых	пяцярых

<i>абодва, абедзве</i> скланяюцца, як колькасныя <i>два, дзве</i>	Н.	абодва хлопцы	абедзве дзяўчыны
	Р., В.	абодвух хлопцаў	абедзвюх дзяўчын
	Д.	абодвум хлопцам	абедзвюм дзяўчынам
	Т.	абодвума хлопцамі	абедзвюма дзяўчынамі
	М.	(пры) абодвух хлопцах	абедзвюх дзяўчынах

Дробавыя лічэбнікі

першая частка (лічнік) змяняецца, як колькасны лічэбнік, другая частка (назоўнік) – як парадкавы	Н., В.	дзе пятыя	тры чацвёртыя	сем дзясятых
	Р.	дзвюх пятых	трох чацвёртых	сямі дзясятых
	Д.	дзвюм пятым	тroph чацвёртым	сямі дзясятым
	Т.	дзвюма патымі	трыма чацвёртымі	сямю дзясятымі
	М.	(у) дзвюх пятых	трох чацвёртых	сямі дзясятых

Лічэбнікі *пайтара, пайтары, пайтараста* не змяняюцца!

Н.		пайтара дня	пайтары тоны	пайтараста дамоў
Р.	назоўнік – у адз. л.	пайтара дня	пайтары тоны	пайтараста дамоў
В.		пайтара дня	пайтары тоны	назоўнік – пайтараста дамоў
Д.		пайтара дням	пайтары тонам	у мн. л. пайтараста дамам
Т.	назоўнік – у мн. л.	пайтара днямі	пайтары тонамі	пайтараста дамамі
М.		пайтара днях	пайтары тонах	пайтараста дамах

ТЭМА № 25. Правапіс суфіксаў прыметнікаў. Правапіс спалучэнняў зычных на стыку кораня і суфікса (паўтарэнне)

1. Правапіс **-н-, -нн-** у прыметніках

-нн- пішацца ў прыметніках, утвораных	-н- пішацца ў прыметніках
• ад назоўнікаў з асновай на н пры дапамозе суфікса -н- : <i>дзень</i> – <i>дзённы</i> , <i>туман</i> – <i>туманны</i> , <i>камень</i> – <i>каменны</i> , <i>акно</i> – <i>аконны</i> , <i>вайна</i> – <i>ваенны</i> ;	• з суфіксамі -н-, -ан- (-ян-), -ін- (-ын-) : <i>стальны</i> , <i>срэбраны</i> , <i>драўляны</i> , <i>салаўіны</i> , <i>курыны</i> ;
• ад назоўнікаў на -мя : <i>імя</i> – <i>іменны</i> , <i>племя</i> – <i>племянны</i> , <i>цемя</i> – <i>цемянны</i> ; але: <i>палымяны</i> ;	• якія трэба запомніць: <i>сцюдзёны</i> , <i>палымяны</i> ;
• утвораных пры дапамозе суфікса -енн- (-энн-) : <i>абед</i> – <i>абедзенны</i> , <i>казарма</i> – <i>казарменны</i> , <i>высокі</i> – <i>высачэнны</i> .	• невытворных: <i>зялёны</i> , <i>чырвоны</i> , <i>юны</i> .

2. Правапіс прыметнікаў з суфіксам **-ск-** (паўтарэнне)

ж, ш, з, г, к, х + -ск- – пішуцца нязменна, калі прыметнік утвораны ад геаграфічных назваў, назваў народнасцей і нацыянальнасцей: <i>Нясвіж</i> – <i>нясвіжскі</i> , <i>Добруш</i> – <i>добрушскі</i> , <i>Кайказ</i> – <i>кайказскі</i> , <i>Буг</i> – <i>бугскі</i> , <i>узбек</i> – <i>узбекскі</i> , <i>казах</i> – <i>казахскі</i> . Але: <i>турэцкі</i> , <i>калмыцкі</i> , <i>славацкі</i> ;	т, ч, ц, к + -ск- – вымаўляюцца як ц і адпаведна перадаюцца на пісьме: <i>брат</i> – <i>брацкі</i> , <i>агент</i> – <i>агenciкі</i> , <i>выдавец</i> – <i>выдавецкі</i> , <i>ткач</i> – <i>ткацкі</i> , <i>Баранавічы</i> – <i>баранавіцкі</i> , <i>мастак</i> – <i>мастацкі</i> ;
д + -ск- = дск : <i>грамада</i> – <i>грамадскі</i> , <i>Ліда</i> – <i>лідскі</i> , <i>шведы</i> – <i>шведскі</i> , <i>Новая Зеландыя</i> – <i>новазеландскі</i> .	с + -ск- = ск : <i>Беларусь</i> – <i>беларускі</i> , <i>Палессе</i> – <i>палескі</i> , <i>Данбас</i> – <i>данбаскі</i> , <i>Вільнюс</i> – <i>вільнюскі</i> .
Звярніце ўвагу на чаргаванне зычных: <i>Волга</i> – <i>волжскі</i> , <i>Прага</i> – <i>празскі</i> .	

3. Правапіс суфіксаў прыналежных прыметнікаў

-оў- (-ов-), -ёў- (-ёв-), -аў- (-ав-), -еў- (-ев-) – у прыметніках, утвораных ад назоўнікаў мужчынскага роду:	-ын-, -ін- – у прыметніках, утвораных ад назоўнікаў жаночага роду:	Пры ўтварэнні адбываецца чаргаванне к / ч, х / ш :
<i>ляснік</i> – <i>леснікоў</i> , <i>леснікова</i> ; <i>брат</i> – <i>братаў</i> , <i>братава</i> ; <i>Васіль</i> – <i>Васілёў</i> , <i>Васілёва</i> ; <i>мядзведзь</i> – <i>мядзведзеў</i> , <i>мядзведзева</i> .	<i>вавёрка</i> – <i>вавёrchын</i> , <i>Зося</i> – <i>Зосін</i> , <i>Зоська</i> – <i>Зосьчын</i> , <i>бабуля</i> – <i>бабулін</i> , <i>бабулька</i> – <i>бабульчын</i> , <i>Марынка</i> – <i>Марынчын</i> .	<i>бабка</i> – <i>бабчын</i> , <i>ткачыха</i> – <i>ткачышын</i> , <i>крайчыха</i> – <i>крайчышын</i> .

4. Прыметнікі з суфіксамі ацэнкі, якія надаюць значэнню дадатковыя адценні

Памяншальна-ласкальнае значэнне: -эньк- (-еньк-), -аньк-, -утк- (-ютк-), -юсеньк-, -юсечек-, -юпасеньк-, -явеньк- <i>старэнькі</i> , <i>шэранькі</i> , <i>малёнькі</i> ; <i>ціхуткі</i> , <i>драбюткі</i> , <i>бялосенькі</i> , <i>малюсечекі</i> , <i>малюпасенькі</i> , <i>бялявенькі</i> .	Павелічальна-ўзмацняльнае значэнне: -ізн-, -эзн-, -энн- (-енн-), -эразн- <i>вялізны</i> , <i>даўжэзны</i> , <i>здравенны</i> , <i>страшэнны</i> , <i>тайшчэразны</i> .	Недастатковая якасць або яе непаўната: -ав- (-яв-), -ават- (-яват-) <i>чарнявы</i> , <i>танклявы</i> , <i>белаваты</i> , <i>сіняваты</i> .
---	---	--

ТЭМА № 32. Прыназоўнік, злучнік і часціца як службовыя часціны мовы. Асобныя выпадкі іх ужывання і правапісу. Размежаванне часцін мовы

1. Службовыя часціны мовы

Прыназоўнік	Злучнік	Часціца	
Выражае адносіны паміж назоўнікамі (лічэбнікамі або займеннікамі) ва ўскосным склоне і інш. словамі ў словазлучэнні: <i>на, па, у, каля, за, з-за, з-над, па-над, праз, пры, перад, пры дапамозе, нягледзячы на.</i>	Ужываецца для сувязі аднародных членаў сказа, частак складаных сказаў, самастойных сказаў у тэксце: <i>і, а, але, аднак, затое, хоць, ці, або, бо, таму, каб.</i>	Выражае розныя дадатковыя адценні значэння слоў і сказаў або службыць для ўтварэння ўмоўнага ладу дзеяслова: <i>нават, вось, вунь, і, гэта, амаль, іменна, якраз, толькі, вунь, менавіта, як, няхай, давай, жа, б, бы.</i>	Не маюць лексічнага значэння, не з'яўляюцца членамі сказа.

2. Прыназоўнікі паводле паходжання

Невытворныя:	Вытворныя:
<i>а, ад, аб, без, для, дзеля, з, за, к, каля, ля, між, на, над, па, пад, перад, пра, праз, пры, у, цераз; з-за, з-над, па-за, па-над;</i> <i>пад</i> акном – <i>пада</i> мной; <i>з</i> акна – <i>са</i> школы; <i>у</i> мяне – <i>ва</i> ўсіх.	ад назоўнікаў: <i>пры дапамозе, на працягу, з прычыны, з мэтай, у час, у выніку, у імя, у ролі, шляхам, перад, за выключэннем і інш.;</i> ад прыслоўяў: <i>абапал, акрамя, апрача, блізка, вакол, за-мест, збоку, зверху, міма, пасля, пасярэдзіне, паводле, сярод, побач, услед і інш.;</i> ад дзеясловаў: <i>выключаючы, дзякуючы, не лічачы, нягледзячы на, пачынаючы з;</i>

3. Злучнікі паводле будовы і спосабу ўжывання

Паводле будовы	Паводле спосабу ўжывання
простыя: <i>і, а, каб, бо, ці, калі, нібы, пакуль;</i> састаўныя: <i>а то, таму што, як толькі, як быццам, для таго каб, калі – то, калі – тады.</i>	адзіночныя: <i>і, але, аднак, затое, бо, калі, што, як, дзе, адкуль;</i> паўторныя: <i>і – і, ці – ці, або – або, то – то, ці то – ці то, не то – не то, ні – ні, ды – ды;</i> парныя: <i>не толькі – але і; калі – то (дык); хоць (і) – але; як – так; калі не – то; не толькі – але (і); не столькі – колькі.</i>

4. Злучнікі паводле значэння

Злучальныя			Падпарадкавальныя:
спалучальныя:	супраціўныя:	размеркавальныя:	
<i>і (ды), і – і; ні – ні; не толькі – але (і); як – так і;</i>	<i>а, але (ды), аднак, затое, хоць, хоць (і) – але;</i>	<i>ці, або, ці – ці; або – або; то – то; не то – не то; ці то – ці то.</i>	<i>калі, пакуль, ледзь, чуць, дзе, як, як толькі, пасля таго як, бо, таму што, калі б, каб, раз, абы, быццам, нібы, бы, хоць, хоць бы, дарма што, няхай, хай, нягледзячы на тое што.</i>

5. Часціцы паводле значэння (азнаямленне)

Сэнсавыя	Мадальныя	Эмацыянальна-экспрэсіўныя	Формаўтваральныя
- указальныя: <i>вось (от, во), вунь (унь), гэта, роўна;</i> - удакладняльныя: <i>амаль, іменна, проста, якраз, сапраўды, менавіта, прыблізна;</i> - абмежавальныя: <i>толькі, хоць, хоць бы, хаця б, ледзь, выключна.</i>	- сцвярджалыя: <i>так, але, ага;</i> - адмоўныя: <i>не, ні, ані;</i> - пытальныя: <i>ці, хіба, няўжо, а, га.</i>	- клічныя: <i>што за, як, ну і, вось дык, вось як, вунь як;</i> - узмацняльныя: <i>і, нават, ды, дык, ж (жа), аж (ажно), такі.</i>	- б (бы); - хай, няхай; - давай, давайце.

6. Правапіс часціц

зайшла-**такі**, зрабіў-**такі**, зноў-**такі**,
даволі-**такі**, усё-**такі**, так-**такі**;

але: усё ж **такі**;
такі сказаў усё, **такі** зноў
спазніўся;

толькі **што**, ледзь **што**,
амаль **што**, сама **што**,
хіба **што**, пакуль **што**.

АДРОЗНЕННЕ ПАДПАРАДКАВАЛЬНЫХ ЗЛУЧНІКАЎ АД ЗЛУЧАЛЬНЫХ СЛОЎ

У ролі злучальных слоў выступаюць адносныя займеннікі (*які, чый, хто, што* і інш.) і прыслоўі (*дзе, адкуль, калі, як* і інш.). Для таго каб адрозніць падпарадкавальны злучнік ад злучальнага слова, трэба кіравацца наступным:

- злучнік не з'яўляецца членам сказа, а злучальнае слова з'яўляецца. Напрыклад: 1. *Мы выехалі на шырокую дарогу, **што** ішла праз пушчу. Салаўі кожную вясну сяліліся ў чаромхавых кустах, **якія** ўшчыльную падступалі да дзедавай сядзібы* – злучальныя словы **што, якія** (адносныя займеннікі) з'яўляюцца дзейнікамі ў дадanych частках. 2. *Вуліца, **дзе** мы пасяліліся, знаходзіцца ў новым мікрараёне на ўскраіне Мінска. Усе паглядалі ў той бок, **адкуль** павінен прыйсці аўтобус* – злучальныя словы **дзе, адкуль** (прыслоўі месца) выконваюць ролю акалічнасцей у дадanych частках. 3. *Агледзеўшыся, Сяргей зразумеў, **што** заблудзіўся. Свішчуць, цёхкаюць салаўі так, **што** гаі і дубровы звяняць* – злучнік **што** не з'яўляецца членам сказа;
- злучальнае слова ў даданай частцы можна замяніць словам з галоўнай часткі. Напрыклад: ... *дарога ішла праз пушчу; ... **кусты** ўшчыльную падступалі да дзедавай сядзібы; ... **на вуліцы** мы пасяліліся...*; ... *з таго боку* павінен прыйсці аўтобус.

Запомніце: *бо, каб* – гэта заўсёды падпарадкавальныя злучнікі: *Вада здавалася блакітнай, **бо** ў ёй адлюстроўвалася чыстае неба. **Каб** паспець на трэніроўку, хлопец нават не забягаў дадому пасля школы.* А *вось **які, хто, чый, каторы*** – толькі злучальныя словы (займеннікі): *Я не адразу разабраўся, **чый** гэта голас. Дуб, **які** пасадзіў мой дзед, ужо глыбока пусціў карані і выгадаваў шыкоўную крону.*

Тэма № 21. Склонавыя канчаткі назоўнікаў 1-га і 2-га скланення ў адзіночным ліку

1. Асновы назоўнікаў

На цвёрды зычны:	На мяккі зычны:	На зацвярдзелы зычны:	На г, к, х:
- школа, бяроза, сасна, прырода; - дом, праспект, сын, Максім, дзед; - стэт, колас.	- лазня; хвоя, Зоя ([йа]); матуля; - конь, поле, Вася; здароўе ([йэ]).	- бальніца, ружа, гара; - трактар, плашч, хлопец, муж.	- дарога, рука, страх; - парог, мох, падручнік.

2. Канчаткі назоўнікаў 1-га скланення ў давальным і месным склонах адзіночнага ліку

На цвёрды зычны, на г / з, х / с	На мяккі зычны	На зацвярдзелы зычны	На к / ц
-е:	-і:	-ы:	-э, -ы:
вада – на вадзе, мама – маме, дарога – дарозе, чарапах – чарапасе.	лазня – у лазні, песня – у песні, бабуля – бабулі, хвоя ([йа]) – на хвоі.	бальніца – у бальніцы, ружа – на ружы, гара – на гары, душа – у душы.	дача – дацэ, шчака – на шчацэ, рэчка – на рэчцы, вёска – на вёсцы.

3. Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў месным склоне адзіночнага ліку

Усе назоўнікі з асновай на цвёрды зычны	Неасабовыя назоўнікі	Асабовыя назоўнікі
	з асновай на мяккі зычны	
-е:	-і:	-ю:
народ – у народзе, дуб – на дубе, сын – пры сыне, спецыяліст – пры спецыялісце, Максім – пры Максіме.	конь – на кані, агонь – у агні, край – на краі, поле – на полі, май – у маі;	каваль – пры кавалю́, Васіль – пры Васілю́, дыджэй – пры дыджэю́; але: Ілья – пры Ільі́;
	з асновай на зацвярдзелы зычны	
	-ы:	-у:
	аб нажы, на дажджы, на возеры;	пры мужу, пры Пятру, пры Тадэвушу, пры дырэктару;
Асобныя назоўнікі на г / з, х / с	большасць з асновай на г, к, х	
-е:	-у:	
снег – на снезе, верх – на версе.	на мурагу, на ганку, у выніку, у дыялогу, на вуху;	аб настайніку, пры Алегу; а таксама: пры бацьку.

Чаргаванне адбываецца ў невялікай колькасці назоўнікаў 2-га скланення: на лузе, на беразе, у гаросе, на парозе, на плузе, у стоze, на крузе, на паверсе.

У назоўніках 1-га скланення чаргаванні г / з, х / с, к / ц адбываюцца заўсёды: нага – на назе, адліга – пры адлізе, абляпіха – на абляпісе, скарбонка – у скарбонцы.

на дварэ – не ў хаце
На дварэ цёпла.
На дварэ зіма.

адрознівайце

на двары – каля будынка
На двары скінуты наколаць дровы.
На школьным двары многа людзей.

4. Канчаткі назоўнікаў 2-га скланення ў родным склоне адзіночнага ліку

-а (-я)	-у (-ю)
1. Назвы асоб і жывых істот: <i>брата, сына, каня, Івана, Васіля.</i>	1. Абстрактныя паняцці: <i>вопыту, поспеху, сну, болю, блакіту, настрою, шуму, патрыятызму.</i>
2. Часткі цела, органы: <i>носа, пальца, зуба, хваста, страўніка;</i> <i>але: твару.</i>	2. Прасторавыя і часавыя паняцці: <i>лугу, краю, веку, перапынку, часу, этапу.</i>
3. Канкрэтныя прадметы (можна лічыць): <i>каля каменя, з клёна, з мяшка, з дома;</i> <i>але: з гма́ху, да́ху.</i>	3. Матэрыял, з якога зроблены прадмет: <i>падмурак з каменю, мэбля з клёну,</i> <i>спадніца з шоўку, раствор з цэменту.</i>
4. Установы, прадпрыемствы, службовыя і вайсковыя падраздзяленні: <i>каля завода, з магазіна, з батальёна.</i>	4. Сукупнасць прадметаў ці асоб: <i>лесу, парку, хвойніку, народу, людю.</i>
5. Назвы танцаў, гульняў: <i>вальса, балета, футбола, гола;</i> <i>але: спорту.</i>	5. Дзеянні, працэсы, з'явы ў грамадскім жыцці, захворванні: <i>бегу, крыку, перапісу, масажу, нагрэву;</i> <i>кірмашу, форуму, фестывалю;</i> <i>грыпу, радыкуліту, інфаркту.</i>
6. Геаграфічныя і астранамічныя паняцці, назвы: <i>з горада, з акіяна, з Мінска, з узгорка,</i> <i>каля берага, каля сузор'я.</i>	6. З'явы прыроды (у тым ліку стыхійныя): <i>ветру, снегу, агню, віхру, грому, марозу,</i> <i>змроку, туману, шторму, галалёду.</i>
7. Тэрміны і навуковыя паняцці: <i>квадрата, косінуса, дзейніка, канчатка;</i> <i>але: склону, тэксту.</i>	7. Рэчывы: <i>пяску, чаю, моху, цукру, ячменю, амлету;</i> <i>торфу, цынку, алюмінію;</i> <i>але: аўса, жайтка, хлеба.</i>
8. Назвы адзінак вымярэння (у тым ліку прамежкі часу, грашовыя адзінкі): <i>грама, працэнта, літра, аўторка, сакавіка,</i> <i>рубля.</i>	8. Грамадскія фармацыі, сацыяльна-палітычныя плыні, вучэнні і пад.: <i>феадалізму, рамантызму, дарвінізму.</i>